

СПІЛЬНІСТЬ СТРАТЕГІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ І ТУРЕЧЧИНИ

Історичні долі українського і турецького народів переплелися дуже тісно. У відносинах між двома народами, які з XV століття стали сусідами, було всяке: в основному це було протистояння, яке періодично загострювалося у зв'язку з сусідством васалів Османської імперії – Кримського ханства, Ногайської та Будацької орд, котрі здійснювали постійні напади на територію нинішньої України. Таке напруження на кордонах покликало до життя таке явище в історії України, як козацтво. Воно стало збройною силою бездержавного українського народу і боронило як могло його інтереси, при цьому здійснювало морські походи не тільки на Крим, а й на береги Анатолії і на сам Стамбул. І турецькі, і козацькі набіги супроводжувалися насильством, жорстокістю, грабунками, всім тим, що було притаманне тій епосі.

Але слід звернути увагу на таку деталь. Османська держава вела війну не з Україною, бо такої держави тоді не існувало, а з Річчю Посполитою чи Московською державою, під час яких наша територія була театром бойових дій з усіма наслідками, що випливають з такого становища. Коли ж український народ піднявся на боротьбу за незалежність під проводом Богдана Хмельницького у XVII ст. і постала козацька держава, то першими, до кого козаки звернулися по допомогу, були турецький султан і кримський хан. І вони таку допомогу надали. І пізніше українські гетьмани, які могли хоч якоюсь мірою вести незалежну зовнішню політику, намагалися спертися на міць Високої Порти у боротьбі проти сильніших сусідів. Про це свідчать договори про взаємодопомогу, підтримку і морську торгівлю. На дружбу з південними сусідами була спрямована політика Івана Мазепи і Пилипа Орлика, які намагалися заручитися військовою підтримкою Туреччини. Опанування Росією берегів Північного Причорномор'я, завоювання Криму цілковито змінили геополітичну ситуацію в регіоні. Османська імперія стала жертвою і після серії російсько-турецьких воєн вже у XX ст. внаслідок Першої світової війни

розпалася, а національна турецька держава, створена під керівництвом Мустафи Кемалю Ататюрка, мусила з останніх сил воювати за свою незалежність.

Історія свідчить, що визначальною для політики Української держави, продиктованою як політичними, так й економічними інтересами, була вісь “Північ – Південь”, спрямована на Чорне море. Це було і в княжі часи, і в часи козацької держави. Причому стосунки були не обов'язково ворожими, існували й мирні взаємовідносини: торгівля, подорожі у турецькі володіння на прощу до святих місць у Палестині і т.п.

На початку XX ст. знову постало питання про геополітичну орієнтацію України, бо з'явилася ймовірна можливість для створення незалежної Української держави. І знову погляди українських політологів були звернені на південь. Прикладом цього може бути видана у 1914 році у Львові “Коротка географія України” проф. Степана Рудницького. Важливо відзначити, що Турецька держава у цьому ж році, 24 листопада, декларацією міністра Талаатбея визнала право українського народу на незалежність.

Першим, хто розробив геополітичну доктрину з урахуванням такого чинника, як Чорне море, був Михайло Грушевський – це, зокрема, есе “Орієнтація чорноморська” та “Нові перспективи”, що увійшли до виданої 1918 року книги “На порозі Нової України”. Вчений зазначає, що “історичні умови життя орієнтували Україну на Захід”, а “географічні орієнтували і орієнтують на Південь, на Чорне море”. Він розумів об'єктивну цивілізаційну належність України до Заходу, закликав учитися на Заході, насамперед у Німеччині і США. Разом з тим зазначав: “Але коли школою для нас мусять бути сі краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які, подібно як і Україна, виростили у впливах чи зв'язках східної культури – краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як центром комунікації й різнорідних культурних і політичних взаємин”.

Питання “чорноморської орієнтації” України широко порушував у своїх працях відразу після закінчення Першої світової війни, коли, здавалося, Україна втратила всі шанси стати незалежною соборною державою, згаданий проф. С. Рудницький (1877–1937). У праці “Українська справа зі становища політичної географії”, виданій у Відні 1923 року, він навіть передбачав сполучення через мореплавні канали “між Чорним морем і Балтійським та Каспієм”.

Інший вчений – проф. А.С. Синявський (1866–1951) теж робив спроби розглядати Україну та її економіку з точки зору геополітики, тобто беручи до уваги її історичну й географічну специфіку стосовно країн Близького Сходу, особливо Туреччини. У цьому зв’язку непроминальне значення має його стаття “УСРР та Близький Схід в світлі геополітики (Проблема торговельних зв’язків)”, що була опублікована в журналі “Східний світ” у 1928 році. Свої оптимістичні висновки він обґрунтовує численними статистичними викладками. Певні перспективи для українсько-турецької торгівлі він, зокрема, вбачає, як вказується в роботі, “в зв’язку з енергійною політикою нової Турції до скорішої інтенсифікації й індустріалізації”.

Напередодні Другої світової війни, 1938 року, у Львові з’явилася праця Юрія Липи (1900–1944) під характерною назвою “Призначення України”, в якій він серед іншого висуває тезу: «Тільки вісь “Південь – Північ” є вісю українських земель. А в 1940 році він видає трактат “Чорноморська доктрина” (Варшава), в якому в дусі і термінах того часу докладно виклав своє бачення з точки зору геополітики становища на Чорному морі, окреслив роль для кожної причорноморської країни, особливо відзначивши роль Кемалю Ататюрка, коли йшлося про Туреччину.

Тоді ж циклостилем на правах рукопису з’явилася праця Л. Биковського (1895–1992) “Туреччина. Бібліографічні матеріали”. Епіграфом для неї він взяв слова з публікації посла УНР у Стамбулі О. Лотоцького (1870–1939) “В Царгороді”: “Непереможна сила життя робить те, що історичні сусіди – Туреччина і Україна, хоч не завше годилися у минулому, зате у майбутньому здійснять взаємне розуміння коначної для обох країв спільності у справах політики, економіки та культури”. Про це

ж писав і сам автор покажчика Л. Биковський: “Історія та сучасність вказують, що головним партнером України у творенні Чорноморської дійсності є, безперечно, Туреччина. На дальшому місці знаходяться Румунія, Болгарія, Кавказ”. Ще пряміше висловився про майбутнє співробітництво причорноморських країн Л. Биковський у “Послів’ї” до своїх вже цитованих бібліографічних матеріалів: “Українсько-турецькі відносини не можуть плекати у майбутньому лише фахівці у східознавстві, історики та дипломати. Це повинно бути явищем масовим. Туреччина, Україна й інші країни Чорноморського простору – це частини спільної батьківщини для всіх, хто його заселює. Тому інтереси турецькі мусять бути так само близькі українцям, як українські туркам”. Характерно, що в міркуваннях українських геополітиків відсутні експансіоністські поривання. О. Шульгін, наприклад, писав: “Ні нині, ні в майбутньому Україна не прагне до будь-якої експлуатації своїх сусідів, тим більше до поневолення, чи тих, що мешкають на її землі, чи тих, що живуть поруч з нею в басейні Чорного і Каспійського морів”. Російські ж геополітики, штовхаючи Україну в так званий “євразійський простір” з “Великою Росією” на чолі, не зупиняються навіть перед фальшуванням поглядів українських гетьманів, які нібито, подібно до московських царів, хотіли “відвоювати” у турків Стамбул.

Історичні зрушення, що відбулися наприкінці ХХ ст. у світі, цілковито змінили геополітичний ландшафт у басейні Чорного моря і відкрили виняткові можливості для налагодження взаємовигідного рівноправного співробітництва між Україною і Туреччиною. Наша країна, як свого часу Турецька Республіка, свідомо зробила вибір: інтегруватися в об’єднану Велику Європу. Але це, на наше глибоке переконання, не перешкоджає Україні в реалізації “чорноморської орієнтації”, яка залишається актуальною для нашої країни і не вступає в суперечність із нашою європейськістю, відповідає нашим національним, політичним, економічним та іншим інтересам і не шкодить інтересам турецьким.

Тепер, коли Україна і Туреччина є суверенними державами, ми можемо встановити стосунки, які враховують геополітичне

становище наших країн і відповідають стратегічним національним інтересам кожної з них. Якщо уважно їх розглянути, то побачимо, що вони багато в чому збігаються, їх можна визначити як спільні. Маємо ми і спільних друзів.

Це впливає насамперед з того, що ми перебуваємо в конфліктогенній зоні нестабільності: Балкани (з Дунаєм) – Кавказ – Близький Схід; маємо кордони, які важко захищати, що потребує виваженого і серйозного ставлення до питань безпеки. Це вимагає спільних зусиль, не виключено, й спільної ініціативи на міжнародній арені, і зокрема в ООН, для поступової ліквідації “гарячих точок”, які отруюють атмосферу і приховують загрозу перерости в широкомасштабні конфлікти, до яких могли б бути втягнутими наші країни. З нашої точки зору, такій лінії відповідали б заходи зі зниження рівня милітаризації у Чорному морі. Для України, як і для Туреччини, країн, що не мають ядерної зброї, певні проблеми можуть створити іноземні військові бази на їхніх територіях, де, ймовірно, можуть бути розміщені ядерні заряди. Тому актуальним для вирішення питань безпеки було б проголошення акваторії Чорного моря без’ядерною зоною.

Для забезпечення довіри між причорноморськими країнами потрібні також зусилля зі створення багатосторонніх морських військових сил на Чорному морі, про що йшлося у грудні 1997 р. на засіданні комітету НАТО за участю начальників генеральних штабів країн-членів Альянсу й України. Таку ж роль міг би відігравати й Чотиристоронній батальйон ГУАМ.

Система заходів довіри особливо потрібна для України, населення якої довгі століття перебувало під впливом анти-турецької російської і радянської політики, “турецький фактор” на Чорномор’ї часто сприймає негативно. Росія не зацікавлена у турецько-українському зближенні, справедливо вбачаючи в ньому перешкоду для реалізації своїх гегемоністських планів, і тому в ЗМІ весь час мусується “під різними соусами” “кримськотатарське питання”, яке нібито може загостритися через втручання турецької сторони. На нашу думку, у Туреччини, яка має свої ускладнення на етнічному ґрунті, не повинна ніколи з’явитися спокуса якимось чином дестабілізувати обстановку в Криму.

Будь-якою ціною Україна і Туреччина мають намагатися уникнути зіткнення інтересів, політика суперництва піде на користь тільки третім силам, яким чужі інтереси народів регіону.

Не може не радувати розгортання нашого співробітництва у військово-політичній сфері, чому сприяла угода 1994 року про військово-технічне співробітництво. У вересні 2003 р. Україна взяла участь у роботі 6-ї міжнародної виставки оборонної промисловості, авіації та мореплавства (DEF-2003), в міжнародних навчаннях у південній частині Чорного моря “Чорноморське партнерство-2003”, а в листопаді в Одеському морському регіональному рятувально-координаційному центрі Міністерства надзвичайних ситуацій під егідою ОЧЕС відбулися міжнародні командно-штабні навчання офіцерів зв’язку та експертів ОЧЕС з відпрацювання взаємодії і превентивних заходів з ліквідації нафтового забруднення у Чорному морі, що є дуже гострою проблемою для всіх причорноморських країн. Співробітнічаємо ми й по лінії програми “Партнерство заради миру” та Blackseafor.

Туреччина має свої інтереси на Південному Кавказі і в Центральній Азії, про що свідчать її ініціативи, наприклад “Кавказький пакт”, які ніяк не суперечать інтересам Української держави, бо і ми зацікавлені в стабільності у цих важливих регіонах, у найшвидшому вирішенні болючих конфліктів, котрі гальмують нормальний розвиток втягнутих у них країн, що завдає шкоди нашим насамперед економічним інтересам.

Україна і Туреччина зацікавлені в позитивному розвитку країн Кавказу і Центральної Азії вже хоча б тому, аби забезпечити свої потреби в енергоносіях і в повній мірі використати свої можливості транзиторів нафти і газу на Захід. Стратегічно важливе значення для України має диверсифікація джерел надходження нафти і газу. Значні надії покладаємо ми на нафтопровід Одеса – Броди – Гданськ, який, як здається на перший погляд, виступає конкурентом нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан. Але при розумному, партнерському підході до вирішення питання транспортування каспійської нафти, зробивши певні модифікації планів (наприклад, побудову гілки Джейран – Самсун, а далі шлях до Одеси),

можна, задіявши два нафтопроводи, створити для Європи гарантію справді безперебійного постачання нафти. Ясно, що без України і Туреччини ніякі транспортні коридори “не спрацюють”. Це в Європі зрозуміли, і, як відомо, ЄС виявив зацікавленість підтримати й український маршрут. У цьому, до речі, зацікавлені й дружні країни: Азербайджан, Казахстан, Узбекистан. Українській стороні немає підстав хвилюватися й через роботу газопроводу “Блакитний потік”, хоча він і порушує деякі турецькі плани на Каспії. Що ж до проекту “Південний потік”, то цей проект не тільки тому, що він здійснюється в обхід території України, а тому що дає Росії “підставу” нарощувати в Чорному морі й без того чималенькі військово-морські сили. А крім того, ми добре знаємо, як залежність від постачання газу може стати знаряддям політичного тиску.

Вважаємо, що в дусі партнерства можна було б обговорити й турецьку ініціативу створення Чорноморського кругового транспортного маршруту, висунути 2001 року.

Спільність інтересів очевидна і в галузі економіки. На початку 90-х рр. Україна була об’ємним ринком збуту різного роду товарів, що сприяло піднесенню турецької легкої промисловості. Нині ситуація змінилася: замість ринку збуту, який, природно, зменшився, у зв’язку з піднесенням нашої економіки відкрилися широкі можливості на ще привабливішому полі співробітництва – інвестиційному, причому воно може бути взаємним, враховуючи конкретну специфіку наших економік. Для гарантії можна було б створити відповідний механізм страхування ризиків. Радує поновлення інтересу до України з боку турецької телекомунікаційної компанії “Turkcell”.

Є багато галузей, де було б корисно об’єднати промисловий, науковий і культурний потенціал наших двох країн. Україна має потужну, хоч і однобічно розвинену промисловість, відомий у світі науковий потенціал, ефективну систему освіти; подібне можна сказати і про Туреччину, тож спільно дві країни могли б багато чого досягти. Туреччина, наприклад, морська держава і могла б користатися зі свого становища, якби мала відповідний торговий флот. Україна має потужності, кадри і досвід у галузі суднобудування і

могла б допомогти Туреччині у вирішенні завдань по розвитку свого флоту, в тому числі танкерного і сейнерного, на вигідних умовах, беручи до уваги ціни. Це все можна сказати і про певні напрямки військової промисловості. Важливе значення для розвитку двостороннього економічного співробітництва мав візит Прем’єр-міністра України В. Януковича до Туреччини на початку грудня 2003 року.

Широке поле співробітництва для двох держав відкривають міжнародні міжурядові і неурядові організації. Як і Туреччина, Україна зробила європейський вибір і тому зацікавлена в розвитку відносин з НАТО, де Туреччина вже є членом, і з ЄС, куди мають намір вступити обидві держави. Крім того, ми співробітнічаємо в ОБСЄ, ОЧЕС, СОТ, Раді Європи. Хотілося б, щоб Туреччина активніше залучалася до роботи ГУАМ, який покликаний, з нашого погляду, відігравати значнішу роль у регіональній політиці, ніж це має місце сьогодні. Під час візиту прем’єра В. Януковича до Туреччини обговорювалося також питання зв’язків у Балтійсько-Чорноморському регіоні і було визнано, що економічний коридор від Балтики до Чорного моря надзвичайно перспективний. Через Україну Туреччина матиме пряміший зв’язок з Північною Європою і Скандинавією.

Ми спільно працюємо в рамках ОЧЕС і на двосторонній основі в екологічній сфері: разом проводимо моніторинг забруднення моря, нагляд за акваторією і заходи з раціонального використання рибних запасів. Прийшло розуміння того, що Чорне море – наше спільне багатство. Великі перспективи відкриваються і в туристичній галузі.

Туризм, крім суто економічного, має ще й людський вимір. Вийшло так, що турки й українці хоча й близькі сусіди, але знають одне одного дуже мало. І Чорне море було розділене “залізною заслоною”. Таку ситуацію треба виправити. На це мають бути спрямовані зусилля як урядів, бізнесових, зокрема туристичних, кіл, і неурядових організацій. Ми повинні краще знати історію і культуру наших народів. Необхідно буде наповнити конкретними заходами підписану під час візиту Прем’єр-міністра України до Туреччини Програму культурного співробітництва між двома державами. Сприятиме кращому вза-

еморозумінню і вивчення мов. В Україні в кількох навчальних закладах вже налагоджено вивчення турецької мови. А в Університеті Газів Туреччині теж введено факультативне викладання української мови. Позитивно слід оцінити факт відкриття на базі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за сприяння Посольства Турецької Республіки в Україні Всеукраїнського центру тюркологічних досліджень та інформації, а також спільні дослідницькі проекти вчених Туреччини та України в галузі екології та археологічного вивчення минулого Півдня України, історично пов'язаного з Османською імперією. Шляхом розвитку культурних взаємозв'язків ми можемо багато зробити і для збереження національної ідентичності наших народів, яка опинилася під певною загрозою у зв'язку з досить швидким прогресом глобалізаційних процесів.

Більше уваги вимагають проблеми бо-

ротьби проти негативних явищ нашого часу, таких як тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми, нелегальна міграція, організована злочинність.

На сьогодні діалог між нашими країнами на всіх рівнях стає дедалі більш динамічним, створюється почуття справді стратегічного партнерства, яке може бути тільки між надійними сусідами. Можна стверджувати, що наші відносини, як двосторонні, так і на міжнародній арені, зокрема в європейських інтеграційних процесах, мають перспективу, бо вибудовуються на міцній основі – спільних стратегічних інтересах.

Хотілося б закінчити цю статтю так, як це зробив проф. Стамбульського університету Мехмет Сарай у своїй статті в осінньому номері "Eurasian Studies" у 1995 році: "Турецько-українські відносини чекають на молодих істориків як добра дослідницька тема".